

СОЦІОЛОГІЧНІ ВИДАННЯ: РОЗДУМИ, РЕЦЕНЗІЇ

ВІКТОР БУРЛАЧУК,

доктор соціологічних наук, провідний науковий співробітник відділу соціології культури та масової комунікації Інституту соціології НАН України (01021, Київ, вул. Шовковична, 12)

VICTOR BURLACHUK,

Doctor of Sciences in Sociology, Leading Research Fellow at the Department of Sociology of Culture and Mass Communication, Institute of Sociology, National Academy of Sciences of Ukraine (12, Shovkovychna St., Kyiv, 01021)

burlatchouk@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-6197-0356>

Быков, Д. (2023). VZ. Портрет на фоне нации.

Кривой пор: Freedom Letters, 2023. — 839 с.

Король-наратор, сюжет існування та війна

Деякі думки з приводу книжки Дм. Бикова

«VZ. Портрет на тлі нації»

Наприкінці минулого року в незалежному криворізькому видавництві Freedom Letters вийшла друком книга відомого російського письменника Дм. Бикова «VZ. Портрет на тлі нації», в якій ідеться про політичну біографію Володимира Зеленського.

Цей твір виходить за рамки чисто біографічного жанру, оскільки є спробою прояснити ситуацію, в якій опинився світ у результаті широкомасштабної війни, розв'язаної на європейському континенті. Тому найбільший інтерес для нас становлять не факти особистої біографії Зеленського, а той «фон», про який заявлено в назві книги. Висловлюючись точніше, нас цікавить дискурс війни та її варіанти, представлені у просторі художнього тексту.

Чи можна назвати біографію Зеленського, написану Биковим, художнім текстом? Напевно, можна, тому що автор — професійний письменник. Тому що він пропонує нам не результати дослідження, яке потребує різних формальних обмежень, а біографію, і ніхто спеціально не верифікуватиме висловлені в книзі судження. Щоправда, у тексті відсутнє місце для домислення та уяви, і немає вигаданих героїв. Однак самі події настільки не вкладаються у звичні раціональні схеми, що для осмислення їх вимагають нових уявних конструкцій.

У творі Бикова є ціла низка тверджень, які парадоксальним чином потлумачують характерні особливості сучасної війни.

Одна з головних тез автора полягає в тому, що ми спостерігаємо перехід України зі світу політики у світ літератури. Таке твердження змушує нас ще раз звернутися до того, що таке «політика» і чому вона зараз зникає чи на щось

Цитування: Бурлачук, В. (2025). Король-наратор, сюжет існування та війна. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*, 1, 187–190.

перетворюється. Сучасний французький мислитель Ален Бадью визначає політику як організовану колективну дію, яка відповідає низці принципів і покликана розвинути в реальності наслідки якоїсь нової можливості, витісненої панивним станом речей. Це визначення політики повністю підходить під опис характеру військових дій, які є організованою колективною дією, що, своєю чергою, відповідає низці принципів (наприклад, принципу підпорядкування молодшого за званням старшому, принципу ротації підрозділів тощо). Військові дії характеризуються швидкою зміною ситуації, коли в період активних бойових дій безперервно змінюється лінія фронту, коли з'являються нові можливості та зникають старі (відступ, наступ, перебування в обороні, маневр та ін.). Якщо дотримуватися визначення Бадью, то війна і є повним втіленням політики, а не її продовженням іншими засобами, як її визначає відомий пруський військовий теоретик фон Клаузевіц.

Що ж змушує Биков ставити під сумнів наявність політики в сучасній ситуації? А те, що «політика-війна» перестала відповідати деяким головним принципам, а саме: відсутності певної політичної мети, завоювання чи домінування. З одного боку, завоювання призводить до повного знищення завойованого об'єкта (захоплене місто чи селище повністю руйнуються), а з іншого — завойоване не може стати реальною контрольною територією, оскільки реальність контролю постійно піддається сумніву завдяки сучасним далекобійним засобам поразки.

Сучасний збройний конфлікт, що несе із собою величезну кількість жертв, позбавлений прагматичної мети та ставить під сумнів сам статус, сенс та майбутнє цієї війни. У політичному сенсі війна втратила будь-яку визначеність, будь-який зміст і завдання. Це змушує шукати нові засоби для її розуміння та опису. Однак кількість цих засобів є обмеженою. Політична та економічна мови показали свою обмеженість через непридатність використання принципу раціональності. Залишається одна-єдина універсальна мова, що здатна описати своїми засобами будь-яку реальність, — мова літератури.

Перехід України зі світу політики у світ літератури означає зміну мови опису. На наш погляд, це означає архаїзацію суспільної свідомості, коли всі суспільні відносини спрощуються до протиставлення одне одному: друг — ворог, свій — чужий, добро — зло. «Особливість цієї війни полягає в тому, — вважає Д. Биков, — що вона спростила напівтони... настала вичерпна визначеність..., сили добра змогли нарешті об'єднатися проти явного абсолютного зла» (с. 22), відбулося «перетворення світової політики на шекспірівську драму, в якій блазень проголошує свій вирок королеві» (с. 23).

Наслідуючи логіку художнього тексту, Биков осмислює всі політичні події, що відбуваються сьогодні в Україні та світі. Світ літератури увірвався до політичного життя України ще задовго до початку війни, коли на телеекранах країни з'явився серіал «Слуга народу» за участю В. Зеленського у головній ролі. В серіалі йдеться про просту людину, ображену владою та несправедливістю життя, яка раптом несподівано стає президентом і намагається навести лад у країні. Сюжет кіносеріалу перетворюється на реальне політичне життя. Однак це не є особливістю України. Згідно з думкою автора, ми спостерігаємо вихід на поверхню історії двох взаємопов'язаних тенденцій. Перша полягає в тому, що

світ втомився від системних політиків, бюрократів, кар'єрних спадкових дипломатів та професійних економістів. А друга — у тому, що главою держави стає шоумен, актор, письменник, той, хто творить наративи. Обрання Д. Трампа президентом США, на думку Д. Бикова, стосується тієї самої тенденції, що привела до влади і В. Зеленського.

З тексту Д. Бикова випливає, що в сучасній історії спостерігається дефіцит критичного мислення, вона демонструє занурення у переживання, пов'язані зі сприйняттям художнього образу. Вкрай наочно такий рух до традиційних цінностей, уґрунтованих на принциповому спрощенні соціального світу, демонструє сучасна Росія.

Якщо політика перетворюється на літературу, то постає завдання визначити фігуру нового політика. Бикову треба назвати новий тип сучасного політика — такого, що не пропонує нову економічну програму, нові системні трансформації чи нові технологічні горизонти, а дає нові сюжети, які відповідають глибинним переживанням і сподіванням народу.

Биков називає такого політика «королем-наратором». На мою думку, не зовсім вдало. «Королем-наратором ми називатимемо правителя, — пише автор, — який, надаючи професіоналам право займатися економікою, промисловістю чи військовою справою, сам зайнятий тим, що дає суспільству “Сюжет Існування”» (с. 160).

«Сюжет Існування важливіший за будь-які економічні закони, — пише він, — точніше, самі економічні закони можуть працювати тільки тоді, коли в людини є сюжет для існування. Якщо вкладники перестають вірити у сюжет існування банку — банк може луснути. Якщо громадяни держави не вловлюють сюжет існування держави — вона розвалюється» (с. 161).

Насамперед викликає подив визначення сучасного політика як короля. Чому король? Здавалося б, королі залишили політичну сферу діяльності ще на початку минулого століття. Поняття «король» автор використовує для того, аби показати, що цей новий тип політика прийшов не зі сфери економічних інтересів та політичної боротьби, а з дитячої казки, фантазії, мрії.

«Король-наратор... править не грубими матеріальними речами, а настроями та надіями підданих. Він поміщує їх у простір художнього тексту, серіалу, телевізійного шоу і не претендує на нудні речі на кшталт економіки. Наратор принципово відрізняється від ідеолога. Ідеолог створює систему контролю та вимог — наратор мотивує громадян за допомоги цікавого, а не корисного чи морального» (с. 161). Для Бикова важливо також відрізнити нарацію від ідеології. Це для ідеології важливо формулювати якісь цілі, завдання, змальовувати привабливі картини майбутнього. Наратор діє інакше, він пропонує шоу, в якому глядачі повинні пережити безодню страху та приниження і, пройшовши через них, прийти до нових переживань, відчути себе учасниками та творцями нового світу. Ймовірно, головна нарація української політики полягає в тому, що принижена та ображена, колонізована в минулому нація, підводиться з колін, повертає собі право на життя, історію, незалежність, власну мову, власну церкву, власну віру, армію, кордони тощо. Ця нарація української політики ніби корелює з історією того самого шкільного вчителя із серіалу «Слуга народу», який став президентом.

Биков вважає, що феномен цікавого перебуває поза етикою та естетикою. «Ідеологія завжди залежить від етики та часто від естетики. Наратор не має стосунку ні до того, ні до іншого. Він стежить за тим, щоб населення було захоплене та залучене» (с. 162). Однак де саме перебуває феномен цікавого, якщо він не пов'язаний ні з ідеологією, ні з етикою та естетикою? На це запитання автор не відповідає. На нашу думку, такою сферою є гра. Король-наратор — персонаж ігровий. Не випадково він з'являється з мас-медіа, осяяний світлом софітів і гучними оплесками.

Поява та утвердження нарації як головного симптому сучасного соціального життя, про який послідовно розмірковує автор, суперечать самій ситуації пост-модерну з його характерною недовірою до оповідання. Криза жанру оповідання як основного засобу легітимації є результатом прогресу науки. Як зазначає Ж.-Ф. Ліотар, наративна функція втрачає свої функтори великого героя, великих небезпек, великих навколосвітніх подорожей та велику мету. Справді, наратив спирався на віру в панування розуму, правову свободу та соціальний прогрес. Із кризою епохи наративу завданням соціальної політики стає не насильницька уніфікація множинності в єдине «колективне тіло» соціуму, а право на індивідуальний вибір у своїй реалізації.

Для Бикова наділення політика наративною функцією перестало бути свідченням архаїки (що, з нашого погляду, досить дивно). Для нього сучасна війна — це фінальна битва архаїки та прогресу. При цьому на боці архаїки виступає політичний режим Путіна, який розпочав війну в Україні.

На наш погляд, обидві сторони конфлікту загрузли в архаїчних переживаннях, і навіть сама апеляція до прогресу радше вказує на архаїку, а не на пост-модерн.

Далі, відповідно до заявленої теми, Биков проводить реабілітацію міфу. Виявляється, міф нікуди не зник і, на думку автора, продовжує повністю визначати наше мислення та поведінку. Все в нашому житті здійснюється лише тією мірою, якою спирається на міф. «Це єдине дзеркало, в яке людство дивиться на себе, єдине свідчення про найбільш типові та стійкі для людини сюжети» (с. 686).

І вже зовсім несподівано звучить релігійне трактування світової політики, інтерпретація історії у світлі євангельського міфу, на що автор вказує, посилаючись на твори польського мислителя Лешека Колаковського (його статтю «Політика і диявол» (1988)).

Несподіванка сюжетів, що розвиваються у творі Бикова, продиктована спробою розібратися в сучасній ситуації, для якої не пасує кондова мова політології. Саме тому Биков обирає близьку йому універсальну мову літератури, яка володіє своїми правилами та своїми законами. Якщо ця війна не має ні геополітичного, ні економічного сенсу, не є війною за нову колонізацію України, якщо вона не відповідає відомій формулі Клаузевица, що «війна є продовженням політики іншими засобами», а означає відсутність політики, дію, що продовжується іншими засобами, то зрозуміти її можна лише звертаючись до універсальної мови міфу та літератури. Та чи вдалося це зробити автору — судити читачеві.

Отримано 18.10.2024